
LA TRIA LINGÜÍSTICA DE JOAN FUSTER EN ELS SEUS INICIS POÈTICS

SALVADOR ORTELLS MIRALLES

salormi@alumni.uv.es

Universitat de València

Resum: Aquest article versa sobre la tria lingüística que efectuà Joan Fuster, entre el català i el castellà, en els seus inicis poètics. Ens cenyim a les col·laboracions en què es donà a conèixer com a poeta en la premsa escrita valenciana, entre 1945 i 1949, en concret als poemes publicats en l'almanac del diari *Las Provincias* i a les revistes *Verbo*, *Esclat* i *Vispera*. El període temporal fixat obeeix al fet que el 1945 es produí el seu debut poètic a l'almanac de *Las Provincias*, i que, el 1949, publicà l'últim poema en *Verbo*. Tot i que seguí publicant poemes posteriorment en revistes catalanes (*Ariel*), de l'exili (*La Nostra Revista*) i diaris valencians (*Levante*), ho va fer de manera esparsa. Per aquest motiu, ens centrem en els anys i les publicacions abans esmentades. Tot seguit argumentem que el català fou, des del principi, la llengua escollida per Joan Fuster per a la creació poètica. Per a demostrar-ho ens valem, principalment, de les correspondències (inèdites) mantingudes amb l'escriptor José Albi –un dels seus amics íntims de joventut i alhora director de la revista literària *Verbo*– i amb el poeta i lingüista Carles Salvador, així com dels poemes apareguts en les publicacions citades. En última instància, aportem l'existència de dos poemes de Fuster (inèdits i en català) escrits en aquests anys, i algunes versions (també inèdites i en català) de poemes que publicà en castellà en *Verbo* per imperatiu d'Albi. Amb aquest material, mantenim la tesi que la llengua predominant en els inicis poètics de Fuster fou el català.

Paraules clau: Literatura catalana contemporània, poesia, tria lingüística, premsa escrita valenciana, Joan Fuster, José Albi, Carles Salvador.

JOAN FUSTER'S LINGUISTIC CHOICE IN HIS POETIC BEGINNINGS

Abstract: The paper deals with the linguistic choice that Joan Fuster made between Catalan and Spanish in his beginnings in poetry. We keep to the collaborations in which he became well known as a poet in Valencian press, between 1945 and 1949, especially in the poems published in the almanac of the newspaper *Las Provincias* and the magazines *Verbo*, *Esclat* and *Vispera*. The fixed time period is due to the fact that in 1945 he made his debut in the almanac of *Las Provincias*, and the fact that in 1949 he published the last poem in *Verbo*. Although he continued publishing poems in Catalan magazines (*Ariel*), from the exile (*La Nostra Revista*) and Valencian newspapers (*Levante*), he did it occasionally. That's why we are focusing on in the times and publications mentioned before. Next we are arguing that Catalan was, since the beginning, the language chosen by Joan Fuster for his poetic creation. To prove it we use, mainly, the unpublished letters with the writer José Albi – one of his best friends from his youth age and, at the same time, editor of the literary magazine *Verbo*– and with the poet and linguist Carles Salvador, as well as the poems

published in the publications mentioned before. And finally, we add the existence of two poems by Fuster (both unpublished and in Catalan) written along these years and some versions (unpublished and in Catalan as well) of poems in Spanish published in *Verbo* under Albi orders. With this material, we support the theory that the predominant language in Fuster's beginnings as a poet was Catalan.

Key words: Contemporary Catalan Literature, poetry, linguistic choice, Valencian press, Joan Fuster, José Albi, Carles Salvador.

En qualsevol escriptor, la tria d'una llengua de cultura i l'adopció d'un model de llengua literària són aspectes indissolubles, que es condicionen mútuament. En el cas de Fuster, a més, aquesta indissolubilitat s'enforteix per la seua participació cabdal en la consolidació del català literari modern i per l'influx que va exercir sobre els escriptors valencians en la segona meitat del segle XX. No fou tan sols un escriptor dotat d'una intuïció lingüística excel·lent, sinó també un agitador cultural obsedit per la promoció i l'ús del català. No podem, per tant, deslligar la preocupació per la llengua de la praxis literària fusteriana. Contràriament al que calia esperar, la situació d'anormalitat lingüística del català en la postguerra esperonà Fuster a adoptar-lo com a llengua literària en detriment del castellà. Prenia així el camí més genuí, però també, sense dubte, el més treballós. Les decisions, en aquest sentit, no foren immediates i cal matisar-les convenientment perquè no resulta fàcil de determinar amb una exactitud incontestable com i quan es decantà pel català. De fet, abans de donar-se a conèixer en el món literari valencià, Fuster ja havia iniciat un canvi lingüístic profund i ben meditat, un canvi que no fou ràpid i senzill, sinó més aviat complicat i llarg, tal com assenyala Jaume Pérez Montaner:

Com va canviar de llengua, o de pell, Joan Fuster? És una pregunta que, probablement, ens hem fet molts, de manera especial els valencians de la meua generació i tots els que bàsicament s'han format durant l'època del franquisme. Com, en un país com el nostre, sense una forta tradició literària en català –caldrà retrocedir al segle XV per trobar-la–, sense escoles, sense diaris, sense revistes, sense editorials, sense llibres, en els pitjors moments de la postguerra i en els anys més durs de la dictadura, com, en aquestes difícils circumstàncies, pren partit per la seua llengua, l'estudia i la comença a escriure un jove de Sueca. (Pérez Montaner 1991: 69)

No menys valuós és el testimoni de l'escriptor i polític Francesc de P. Burguera, si considerem la doble condició d'amic de Fuster i veí de Sueca. Des que es conegueren en els inicis de la dècada dels quaranta, Burguera quedà ràpidament enlluernat per la vivacitat intel·lectual del seu amic, que li serviria d'estímul per a conrear la llengua que tenien en comú i reflexionar sobre la història i el destí dels valencians com a poble. Fuster, però, ja havia iniciat uns anys abans la seua formació lingüística, amb la contesa bèl·lica desfermada. Així ho recorda Burguera:

Em sembla que la preocupació per l'idioma surt, ja, en plena guerra civil –si es vol de manera incipient– com a fruit de l'amistat que Fuster manté amb un altre suecà, Fermí Cortés, company d'estudis de batxillerat i, després, de Facultat de Dret a la Universitat de València. Són tots dos –Fuster i Cortés– els qui, des de Sueca estant, travaran una sincera i perdurable amistat i una

comuna preocupació per tot el que suposa la nostra realitat com a poble: culturalment i política. (Burguera 1993: 241-242)

Cal reiterar que Fuster no elegeix una opció lingüística de la nit al matí. Es tracta d'un canvi progressiu arrelat en la constatació diària d'un contrast idiomàtic manifest entre el català, confinat als àmbits privats i domèstics, i el castellà, destinat als àmbits de l'administració, la cultura i l'educació. Fou una decisió a contracorrent del centralisme franquista, que començava a posar en pràctica estratègies glotofàgiques a fi d'aniquilar totes les llengües estatals que no foren el castellà. Amb tot, podem arriscar-nos a datar l'origen del canvi a finals dels anys trenta i principis dels quaranta, just en els moments inicials de la instauració del règim totalitari. De fet, els primers textos privats de Fuster desvelen un interès creixent per familiaritzar-se amb l'escriptura en català. Antoni Furió ja ho constata en l'*Àlbum Fuster* quan apunta que:

Durant el curs 1937-38, quan Fuster tenia quinze anys i Fermí Cortés catorze, ambdós amics s'intercanviaven les històries de Sueca de Joan Baptista Granell i del *padre* Amado. [...] Les gloses que Fuster va anotar al final d'alguns capítols de la *Historia* de Granell, crítiques i divertides, testimonien el canvi lingüístic, del castellà al català, que s'havia produït ja en la redacció dels seus papers personals i literaris. [...] També hi contribuiria la lectura dels setmanaris locals, particularment *El Sueco* i *Mosaico*, que publicaven col·laboracions en valencià i valencianistes i reproduïen de tant en tant les obres de Bernat i Baldoví. (Furió 1994: 37-39)

I si bé hom pot objectar que les gloses a la *Historia* de Granell pertanyen a un àmbit domèstic, privat, no admet discussió que el primer text que Fuster presentà a un certamen literari fou «Significació espiritual de la Montanyeta dels Sants», un text escrit en català per als Jocs Florals de Sueca de 1944. Tanmateix, aquest no fou el primer text que publicà, sinó «Vint-i-cinc anys de poesia valenciana (1920-1944)», que aparegué en l'*Almanaque para Las Provincias de 1945*.¹ Recorrem de nou a Furió per a establir la cronologia d'ambdós textos:

A Sueca, el grup de joves inquiets perseverava en la seua tasca d'animació cultural. El 21 de setembre de 1944 s'hi celebraren Jocs Florals, els sisens de la història local. [...] Entre els guardonats hi havia, dues vegades, Jacinto Talens, que guanyà el premi del governador civil al tema "Por el Imperio hacia Dios" i el de l'alcalde de València al tema "Significació espiritual de la Montanyeta dels Sants". Aquest últim, en català, l'havia escrit Fuster, que, potser per l'escrúpul de ser organitzador del certamen i alhora en un gest de subtil ironia, el presentà amb el nom de l'amic, castellanoparlant notori.

"Significació espiritual de la Montanyeta dels Sants", datat el 7 de setembre de 1944 i publicat l'any següent en la memòria dels jocs, és, signat per altre, el "primer" escrit de Joan Fuster. Però el primer a publicar-se, i a dur el seu nom, seria, poc després, "Vint-i-cinc anys de poesia valenciana", aparegut, a finals de 1944, a l'*Almanaque de Las Provincias para 1945*. Ambdós, escrits en la ratlla dels vint-i-dos anys, adopten ja la forma de l'assaig, literari un i crític l'altre, palesen l'antic interès per la història local i el nou per la literatura valenciana, i usen el català com a vehicle lingüístic. (Furió 1994: 54-55)

¹ Fuster col·laborà en l'*Almanaque para Las Provincias* entre 1944 i 1949 amb un total d'onze poemes i dos articles, «Vint-i-cinc anys de poesia valenciana (1920-1944)» i «Subvencionem la literatura», aquest últim signat amb el pseudònim T. Blanch.

Per tant, els primers textos en prosa publicats de Fuster foren escrits en català, i amb una correcció estilística i lingüística notable si considerem la seua edat i l'escassetat de referents gramaticals al País Valencià. Però, si ens centrem en els primers poemes, observem que també es van publicar en català en l'*Almanaque de Las Provincias para 1946*, amb data d'octubre de 1945.² Així les coses, per què persisteix una nebulosa al voltant de la tria lingüística dels seus inicis. La resposta cal cercar-la en les afirmacions d'un dels seus amics de joventut, l'escriptor José Albi, que tergiversà dades crucials sobre les primeres manifestacions literàries de Fuster. Així, l'equivocació –intencionada o no– més rellevant d'Albi fou assegurar que tenia l'«evidència quasi absoluta» que el debut poètic de Fuster es correspon amb la publicació del número inaugural de la revista *Verbo*, en març de 1946. Veiem tot seguit com ho afirmava l'any 1993 en l'article «Joan Fuster: adolescència y amistad»:

El primer número [de *Verbo*] apareció en Alicante en Marzo de 1946. Se abrió con una composición poética de Fuster, escrita en castellano: “Poema VIII”, y una cita de Rainer María Rilke: “Yo tengo casa entre [el] día y el sueño”. Tengo la evidencia casi absoluta de que es su primer poema publicado. Escribe en castellano y, en efecto, se vislumbra en él una evidente huella del poeta alemán. (Albi 1993: 281)

No s'entén l'errada d'Albi respecte a la llengua i la data de publicació del primer poema de Fuster, sobretot si tenim present que eren companys inseparables d'aventures literàries, i encara menys comprensible és la vehemència amb què manté la tesi segons la qual Fuster es decantà inicialment pel castellà. Fet i fet, Albi ha estat el personatge que més equívocs ha creat al voltant de la tria lingüística de Fuster. Ho corroborem quan afirma en el mateix article el següent:

Fuster sigue publicando en *Verbo* poemas escritos en castellano, desde el año 1946 al 1948: diez títulos en total que aparecen firmados con nombre y apellido, y dos bajo el seudónimo de Jorge March. [...] Lo cierto es que en Mayo de 1948, en el número 11 de *Verbo* publica con el título de “Tres poemas” sus primeros versos valencianos aparecidos en la revista, y que a la vez se reúnen en forma de plaquette. (Albi 1993: 281-282)³

A més, Albi apunta l'existència d'un poemari en castellà de Fuster, que portava per títol *Barro de siempre*, amb el qual es va presentar al premi Adonáis de 1947. Per dissort, en l'actualitat no es conserva cap document del poemari als arxius de la Casa Joan Fuster. És probable que l'autor el silenciara en no obtenir un resultat positiu en el premi, tot i que no disposem de dades que recolzen aquesta hipòtesi. Siga com vulga, i amb el pretext del poemari, Albi aprofitava per a insinuar que la tria lingüística podria haver estat de signe diferent en cas d'haver guanyat el premi referit:

A esto podríamos añadir un dato muy curioso y sin duda revelador del uso del castellano por Fuster en la creación poética, que se nos ofrece en el número 9 de *Verbo*. Me refiero a la «Relación

² «Jardí o melangia», «Darrer madrigal» i «Paisatge» són els poemes que publicà en l'*Almanaque de Las Provincias para 1946*, amb el títol genèric de «Tres petites elegies» (Fuster 1945: 219-221).

³ Albi s'equivoca quan identifica els «Tres poemas» publicats en el número 11 de *Verbo* amb el fascicle *3 poemas*, que també publicà en la mateixa revista. De fet, els «Tres poemas» incloïa les composicions «A Sant Francesc d'Assís, en llegir el Càntic de les Criatures», «L'olivera» i «Elegia íntima», mentre que *3 poemas* incloïa els poemes «Impressió de tardor», «Aquest crit que ara penso» i «Cançó tranquil·la».

de poetas presentados al Premio Adonáis 1947», que se nos entrega por deferencia del Secretario de dicho Concurso, para ser incluida en nuestra revista, y a través de la cual nos enteramos de que Juan Fuster, de Sueca, Valencia, presentó a dicho Premio el libro *Barro de siempre*. ¿Qué hubiera ocurrido –me pregunto un poco desconcertado– en la trayectoria del escritor, en el caso de haber sido premiado? Yo, poco versado en elucubraciones, y menos en adivinaciones, me limito a expresar mi asombro y quizás también mi preocupación. (Albi 1993: 281)

Josep Ballester (2005: 160) remarca que els poetes joves de postguerra es van iniciar en castellà segons els canons oficials, i al·ludeix a l'existència d'aquest poemari per reforçar la tesi dels inicis en castellà de Fuster, però no resulta difícil de refutar les paraules d'Albi i de Ballester si llegim la carta del 26 de setembre de 1947 que Fuster envià a Carles Salvador:

Aquest estiu he acabat dues col·leccions de poemes. Una, amb el títol *Alguns poemes menors*, composta d'una trentena de sonets, dècimes i romanços. I una altra, titulada [sic] *Fang de sempre*, uns deu o dotze poemes llargs, en vers lliure. Ja us ho portaré tot, un dia, perquè em doneu la vostra opinió i en feu una censura gramatical: sempre sol escapar-se alguna cosa... (Fuster 1947: s. p.)

És obvi que el poemari fou escrit també en català, encara que no podem afirmar amb certesa la llengua en què es va escriure la versió original. Ara bé, el fet que Fuster realitzara provatures poètiques en castellà no és un argument suficient per a afirmar que aquesta era la llengua que emprà sistemàticament en els seus inicis. A més, gràcies a la seua correspondència amb Albi, sabem que escrivia en català la majoria dels poemes de *Verbo* i que a posteriori els traduïa al castellà per exigència d'aquest. De nou, Albi deixa al descobert les seues reticències sobre la tria lingüística de Fuster en la carta que li envia el 27 de març de 1946:⁴

Me pareció una soberana tontería (con todos los respetos) el querer publicar tus poesías como traducciones del valenciano, cuando por sí solas tienen una personalidad y una categoría que hubiesen sido muy rebajadas con la inútil advertencia de la traducción. Son poesías lo suficientemente crecidas para no necesitar apoyos. (Albi 1946: s. p.)

La carta d'Albi, enviada a propòsit de la publicació del primer número de *Verbo*, demostra que el seu objectiu principal era silenciar la llengua original dels poemes. De fet, repetirà idèntiques maniobres fins al número d'abril-maig de 1948 –publicat dos anys després de la creació de la revista– en què, per fi, permetrà la publicació en català dels poemes de Fuster acompanyats de les versions en castellà. Mentrestant, Albi seguia fent gala dels seus prejudicis lingüístics i retreia constantment a Fuster la voluntat de deixar constància que els poemes s'havien escrit en català. La carta que li envià del 12 de novembre de 1948 n'és un testimoni més:

Tu «Conato de imprecación» lo he encontrado magnífico. [...] Ya supongo que te figurarás que he suprimido en tu poema todas las monsergas de traducción, fecha, etc. con que rindes tributo de acatamiento a los severos juicios del Patriarca. No puedo explicarme las causas de tu «patriarquitis aguda». Tal vez puedas encontrarla rastreando en las capas más profundas de tu

⁴ En la carta, Albi fa una breu valoració dels poemes que Fuster publicà en el primer número de *Verbo*: «Poema VIII», «Jardín» i «Noches sin alma», aquest últim signat amb el pseudònim Jorge F. March.

subconsciente. De otra forma no lo comprendo. Si el Patriarca protesta dile que el que se ha declarado en rebeldía he sido yo, no tú. (Albi 1948: s. p.)⁵

I encara uns mesos després, en la carta del 9 d'abril de 1949, Albi torna a insistir a Fuster perquè li envie amb urgència les versions en castellà dels poemes en català del número 15 de *Verbo*:

Querido Fuster: Me urge mucho que me envíes las versiones castellanas del primero y tercero de tus poemas para publicar en *Verbo*. El próximo lunes entregaré todos los originales a la imprenta, salvo dos o tres cosas que aún no están listas. (Albi 1949: s. p.).

POEMA	DATA DE PUBLICACIÓ	PROCEDÈNCIA DE LA VERSIÓ ORIGINAL EN CATALÀ
«Jardín»	març 1946	<i>Almanaque de Las Provincias 1946</i> (Publicat amb el títol «Jardí o melangia», dins «Tres petites elegies», amb data d'octubre de 1945)
«[Desde mi rincón el cielo esparce...]», dins «Dos canciones inacabadas»	agost 1946	<i>Almanaque de Las Provincias 1947</i> (Publicat el 1946 amb el títol «Cançó inacabada», dins «Alguns poemes menors»)
«[Qué corazón tuyo, qué silencio...]», dins «Dos canciones inacabadas»	agost 1946	Arxius Casa Joan Fuster (Versió en català inèdita titulada «[Quin cor teu, quin silenci...]». Se'n conserva còpia mecanoscrita sense data)
«Presencia de la Muerte»	gener-febrer 1947	Arxius Casa Joan Fuster (Versió en català inèdita titulada «La presència persistent». Se'n conserva còpia mecanoscrita datada en 1945)
«A Sant Francesc d'Assís, en llegir el Càntic de les Criatures», «L'olivera» i «Elegia íntima», dins «Tres poemes».	abril-maig 1948	Publicats en <i>Verbo</i> en versió bilingüe català-castellà
«Cançó tranquil·la» i «Impressió de tardor», dins «Dos poemes»	març-abril 1949	Publicats en <i>Verbo</i> en versió bilingüe català-castellà i inclosos, en la versió catalana, en el fascicle 3 <i>poemes</i> (1949)

Taula 1. Poemes publicats en *Verbo*.

⁵ Aquest fragment de la carta ha estat reproduït per Antoni Furió i Josep Palàcios, que, a més, expliquen el significat de l'expressió «patriarquitis aguda»: «El Patriarca era, naturalment, Xavier Casp, al qual se li atribuïa feridorament una ascendència sobre Fuster que potser no arribava a tenir de fet» (Furió i Palàcios 2002: 952-953). El poema al·ludit en la carta, «Conato de imprecación», un dels poemes més purament surrealistes de Fuster es publicà solament en la versió castellana en el número de novembre-desembre de 1948.

Per dissort, les actuacions subreptícies d'Albi, encaminades sempre a eliminar els indicis que testimoniaven la llengua original dels poemes, han induït certs estudiosos a creure que Fuster prioritzava l'ús del castellà. Aquest ha estat, per exemple, el cas de Pérez Montaner quan afirma que «els primers poemes que publica [Fuster] els escriu en castellà a *Verbo* alternant-los amb altres, ja en català, a l'*Almanaque de Las Provincias*» (1991: 70). Creiem necessari matisar dues inexactituds en aquesta afirmació: en primer lloc, encara que a partir de l'any 1946 Fuster alterna la publicació de poemes en català i castellà, el debut en català de l'*Almanaque de Las Provincias* precedeix en quasi un any el debut en castellà de *Verbo*, i, en segon lloc, si els poemes es publicaven en castellà era per exigència d'Albi. Ara bé, dels poemes publicats en *Verbo*, sols es pot demostrar documentalment que foren escrits en català els que citem en la Taula 1 anterior.

Pel que fa a la resta dels poemes de *Verbo* —«Poema VIII», «Noches sin alma», «3er poema romántico», «Poema» [«Así, / con las horas hundiéndose en mis ojos... »], «Poema del suburbio», «Oda al Mediterráneo», «Poemas en la Navidad del Señor» i «(Conato de imprecación)»—, no podem garantir, si més no documentalment, que els va escriure en català perquè caldria disposar de les cartes que Fuster trameté a José Albi juntament amb els originals.⁶ Però, si a la correspondència reportada fins ara, ja concloent per ella mateixa, hi afegim els poemes publicats en català entre 1945 i 1948 en l'*Almanaque de Las Provincias*, *Víspera* i *Esclat* i els mecanoscrits dels poemes inèdits en català (datats entre 1945 i 1946), que es conserven als arxius de la Casa Fuster, creiem haver ofert proves suficients per a afirmar que el català fou la llengua predominant en els seus inicis poètics.⁷

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Albi, J. (1946) [Carta mecanoscrita inèdita de José Albi a Joan Fuster del 27 de març de 1946], Casa Joan Fuster, AJFO.
- Albi, J. (1948) [Carta mecanoscrita inèdita de José Albi a Joan Fuster del 12 de novembre de 1948], Casa Joan Fuster, AJFO.
- Albi, J. (1949) [Carta manuscrita inèdita de José Albi a Joan Fuster del 9 d'abril de 1949], Casa Joan Fuster, AJFO.
- Albi, J. (1993) «Joan Fuster: adolescencia y amistad», dins A. Martí (ed.): *Fuster entre nosaltres*, València, Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana, pp. 279-286.

⁶ Ens ha estat impossible disposar de la correspondència enviada per Fuster a Albi. En paraules d'Albi, les cartes es feren malbé accidentalment: «Quedaban en mi poder misivas tan divertidamente festivas e hilarantes (Fuster, en eso, como en tantas otras cosas, era genial), como la que me envió escrita en una larga tira de papel higiénico de más de un metro de larga. Se trataba de un interminable, descacharrante, aunque intencionadísimo y divertidamente maligno poema, en octosílabos asonantados, que desapareció, junto con casi un centenar de cartas tuyas, en uno de esos odiosos cambios de casa, en esta ocasión pasado por agua; y ya se sabe que la relación lluvia-papel resulta irremisiblemente incompatible» (Albi 1993: 285).

⁷ Amb tot, el mateix Fuster ofereix la visió més ajustada a la realitat en una entrevista concedida al diari *Levante* el 4 de juny de 1952 quan, a la pregunta de si escriu poesia en castellà o en valencià, respon: «Empecé indistintamente en las dos modalidades. En la actualidad me he decidido de manera definitiva por el valenciano, que es mi lengua habitual y familiar» (Fuster 2003: 35).

- Ballester, J. (2005) «Entre eriçó i guineu. Joan Fuster i el grup Torre. A propòsit de la correspondència amb Xavier Casp. Miquel Adlert i Santiago Bru», *L'Espill*, 21, pp. 158-174.
- Burguera, F. de P. (1993) «Fuster indefugible», dins Antoni Martí (ed.): *Fuster entre nosaltres*, València, Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana, pp. 241-246.
- Furió, A. (1994) *Àlbum Fuster*, València, IVEI / Alfons el Magnànim.
- Furió, A. & Palàcios, J. (2002) «Apèndix. Notes explicatives i materials complementaris», dins Joan Fuster: *Obra completa. Volum primer. Poesia, Aforismes, Diari, Vinyetes i Dibuixos*, Barcelona, Edicions 62, pp. 939-997.
- Fuster, J. (1945) «Tres petites elegies» [«Jardí o melangia», «Darrer madrigal», «Paisatge»], *Almanaque de Las Provincias para 1946*, pp. 219-221.
- Fuster, J. (1947) [Carta mecanoscrita inèdita de Joan Fuster a Carles Salvador del 26 de setembre de 1947], Casa Joan Fuster, AJFO.
- Fuster, J. (2003) *De viva ven*, a cura d'Isidre Crespo, Catarroja-Barcelona-Palma, Afers.
- Pérez Montaner, J. (1991) «Els primers escrits de Joan Fuster», *Canelobre*, 22, pp. 63-70.